

Dér Endre: Az első próba.

Dér Endre első regénye műfaját tekintve tulajdonképpen ifjúsági regény. Az a történelmi közelmúlt, amelynek problémáit az olvasó elé idézi, nemcsak az idősebbek tudatában él elevenen, hanem a javakorabeliekben is, mint a gyermekkor keserves-küzdelmes emléke kísért. A műnek nagy értéke, hogy az író a szemünk előtt kialakuló egyéni sorokban ki tudja fejezni a Horthy-Magyarország társadalmának fontos összefüggéseit, lényeges ismérveit. A 30-as évek sivár, munkanélküliségtől sorvadó, csendőrszuronyos világa tárul szemünk elé a könyvből.

A regény központi problémája egy gimnáziumból kimaradt 14—15 éves diáktípus válságos életszakaszának alakulása. Bánszki Andris szegény falusi munkásszülők gyermeke. Apja ácssegéd: Liptai „úr”, az építési vállalkozónál dolgozik. A Bánszki-család — atyafisága és saját tevékenysége révén — szoros kapcsolatban van a parasztsággal, a paraszti munkával. Andris egy ideig a munkásszülők szerencsésebb gyermekének tarthatja magát, hiszen ügyvel-bajjal ugyan, de tanulhat, gimnáziumba jár. Az iskola azonban nem távolítja el övétől és földjétől: a munkágyerekek korán-próbáltóságával meglátja azt a nagy áldozatot, amelyet szülei hoznak továbbtanulásáért. A nyári vakáció idején nem rest segíteni édesapjának az uradalmi fácánház építkezéseinél. Itt ismeri fel, hogy a nehéz fizikai munkához még párosul egy másik komoly feladat is: a harcos helytállás, a munkásszolidaritás vállalása. Mikor apját Liptai „úr” elbocsátja, mert bátran vallja 19-es éveit és mert kiáll egyik munkatársa védelmében, Andris szívfájdalommal ugyan, de lemond a továbbtanulásról. Asztalosinasnak szegődik el apja egy fiatalkori barátjához. A szülői háztól és az iskolától elszakadva nyílik igazán alkalma megismerni a munkássorsot legkiszolgáltatottabb formájában. Élete első, igazi, nagy próbáját itt kell kiállnia. Andris becsülettel és szívósan dolgozik, jóllehet mestere kép-

mutató furlanggal alaposan kihasználja. Talán fel is szabadulna az asztalos-szakmában Csepkónál, ha az kegyetlenül nem bántalmazná egy alkalommal. A fájdalom elmúlik, de a gyalázatot nem tudja elviselni. Andris megszökik. Természetesen a szökés még nem mentené meg az inas-sorstól. De szüleinek, rokonainak és egyik tanárának mindent megmozgató áldozata megteremtí a minimális feltételeket továbbtanulásához.

Az írónak arra kellett törekednie, hogy Andris válságos életszakaszának elsősorban azokat a főbb mozzanatait ábrázolja, amelyekben legtípusosabban kifejeződnek a fejlődését meghatározó tényezők. Ez az eljárás szükségképpen megköveteli, hogy a főcselekményhez az író olyan epizódokat kapcsoljon, amelyek azt szervesen kiegészítik, s a tipikus jelenségek kibontásának eszközei lehetnek. Az ilyen, időben rövid, de a jellem fejlődése szempontjából döntő jelentőségű életszakasz művészi bemutatása szükségképpen igényli az események, a cselekmény koncentrációját. „Az első próba”-nak éppen azok a legsikerültebb részei, amelyekben Dér Endre be tudja mutatni néhány hónap ábrázolása során a Bánszki Andris jellemét formáló legfontosabb hatásokat. (Ilyen pl. az uradalmi építkezés, az asztalosműhely, a magyar tanárral való találkozás, a családi tanácskozás stb.)

Az író azonban nem mindenütt tudta megvalósítani a regény jellegéből fakadó követelményt: a lényeg koncentrált ábrázolását. Általában azokat az epizódokat nem sikerült szervesen beépítenie a mű kompozíciójába, amelyek elsősorban nem a fő problematikát fejlesztik tovább, hanem azzal csak laza összefüggésben Andris életének valamelyik — egyébként érdekes — mozzanatát idézik.

Elhibázottnak érezzük mindjárt a regény első szerelmi epizódját. Az Andris és Tuca, Jani és Bazsa szerelmi párhuzam mesterkélt szimmetrikus: Andris Tucával különbözik össze, nemkülönben bátyja, Jani is a csokolózás „áldozata” lesz, mert Bazsa alaposan összekarmolássza a serénykedő fiatal-

embert. Az író ezt a sematikus párhuzamot nem tudja feloldani a regény cselekményébe szervesen beépülő szerelmi epizóddá, hanem kiegészíti egy másik, hasonló párhuzamba állított szerelmi történettel. A fácánházi építkezések során mindkét fiúnak alkalma nyílik a csökolózás kudarcát enyhíteni: Jani az öreg Nyéki nagyobbik lányának, Andris pedig a kisebbiknek a kegyeit igyekszik megnyerni. Az író ezzel a mozzanattal nyilván a serdülő Andris kialakuló, forrongó érzelmi világát akarta érzékeltetni. De mivel ezt az epizódot laza cselekménybeli és lélektani szálakkal fűzte a regény döntő problematikájához, nem kiegészítő elemévé vált annak, hanem idilli önállóságra tett szert, megbontotta a regény jelleg-diktálta sűrítő kompozícióját. Természetesen nem arról van szó, hogy a lényeg széles skálájú kifejtése nem ölelheti fel a főcselekmény távolabbi, kiegészítő momentumait. Eppen Tolsztoj művésze a legjobb példa arra, hogy egy összefüggő művészi koncepciót ki lehet teljesíteni olyan epizódikus mozzanatokból is, amelyek az egésznek, a lényegnek tartalmi és formai elemeit magukba foglalják és mint egységgé olvadó részek valósítják meg a szerves összefüggést, kizárva azonban a kompozícióból minden bántó és azt megbontó idegen elemet.

A fácánházi építkezésnél találkozunk először Andris a jellemét kialakító első döntő elemekkel. Itt ismerkedik meg a fizikai munka nehezevel és a munkásszolidaritás szép példáival is. Itt érik az első osztályharcos élmények, amelyek fejlődő öntudatának elemeivé válnak. Kínéses bácsi alattomosan előkészített baleset megvillantja előtte az osztályharc társadalmi és politikai vonatkozásait. A fácánházi építkezés Andris jellemének fejlődése szempontjából fontos része a regénynek: a író ezt sikeresen érzékelteti. De ennek a résznek művészi mélységét — azon túlmenően, hogy a fiú fejlődését alakító közvetlen tényezőket elénk tárja, — a társadalmi-politikai összefüggések ábrázolása adja meg. Ezeknek az összefüggéseknek a feltárása azért művészi, mert konkrét jelenségekbe és történetekbe ágyazva jelennek meg mindvégig. Csak egy momentumot emelünk ki ennek bizonyosságul. Azt a társadalmi tényt, hogy a 30-as évek kapitalista Magyarországa a feudalizmus súlyos csökevényeivel terhes, hogy a magyar nagybirtokok urai a legkegyetlenebb kizsákmányolók közé tartoztak. Dér Endre ki tudja fejezni itt az ispán mélyen tipikus figurájával és azzal a konkrét, de konkrétuságában is az általános legjellemzőbb jegyeit kifejező fordulattal, hogy egy uradalmi fácánház építésénél nyitja fel az összefutó társadalmi és politikai problémák zsilipjét. A társadalmi

kérdések művészi kibontására azért alkalmas az író által kiválasztott konkrét esemény, mert lehetőséget biztosít az egymással szembenálló kibékíthetetlen erők (földesúr, somnások, vállalkozó, munkások) összeütközésének ábrázolására, ezzel pedig olyan összefüggések érzékeltetésére, amelyeket e kompozíciós megoldás alkalmazása nélkül csupán a társadalmi jelenségek extenzív, értekezésszerű kifejtésével, vagy számos további epizód beiktatásával tudna elélni vetíteni. Az írónak a fácánházi összeütközés ábrázolása során lehetősége nyílt arra, hogy olyan típusokat is felsorakoztasson, amelyek a társadalmi problematikát nemcsak jellemük szélsőségességével fejezik ki, hanem bonyolultabb, nem sematikus összetettségével is. Nemesak az uradalmi ispán kegyetlen alakjával és a forradalmár munkás, Janota Pali bácsi elmélyülten ábrázolt tiszta típusával találkozunk, hanem pl. Liptai „úr“ ügyesen megrajzolt figurájával is. Liptai, a munkásból lett vállalkozó, lelkében hordja múltjának és jelenének ellentmondásait. Az ő lelke már a pénz. Tetteiben és üzleti céljaiban tökéssé vált, de elveit tekintve még hiányzik belőle a teljes osztálykövetkezetesség. Az intező kívánságára elbocsátja ugyan „kompromittált” múltú és lázongó munkásait, de parolázni akar velük még akkor is, amikor azok szemébe vágják, hogy silány, gerinctelen alaknak tartják.

A regény legjobb, realiztikus igényű részleteinek művészi hatását is rontja a többször indoktalan versszavalgatás. Azt el tudnánk hinni, hogy Bánszki András szereti a költészetet, sőt, azt is, hogy a versmondás a vesszőparipája, ha az író ezt a jelenséget jellemzően, tipizáltnan ábrázolná. Dér Endre regénye kétségkívül nagy számban tartalmaz életrajzi motívumokat. Sajnos, az az érzésünk, hogy Bánszki Andrisnak a kultúra iránti általános szeretete, okkal — ok nélkül való versmondási szenvedélye a szerző életrajzi motívumainak nem tipizált átültetése Andris jellemébe. (Nem beszélve arról, hogy a regény több alakjának is szokatlanul nagy a verskultúrája.) Ez a jelenség szorosan összefügg Dér Endre idilli szemléletével, amely sokszor teremt önmagukért való epizódokat, s gyakran a realista képek hitelét is csökkent. Nem tarthatjuk véletlennek, hogy a forradalmi agitátor Kelen Gyuszi is mint versmondó tűnik fel először a regényben. A továbbiak során Gyuszi több realiztikus megnyilvánulásával találkozunk: ilyen pl. Andris érdekében történő kiállása Csepkónál, vagy tiltakozása a műhely kettéválasztásakor. Sajnos, az író nem ismerte fel kellőképpen e realiztikus megnyilvánulások ábrázolási és tipizálási lehetőségeit. Dér Endrének nem sikerült egészen egygyé gyúrnia a versmondó, könyvet ajándékozó,

mindig bölcs tanácsokat adó Kelen Gyusztit a mindennapok küzdelmeiben formáló, a nehézségeket önmaga is viselő, harcos ifjú munkással. Alakjának intellektuális-humánus arca élesebb, mint munkás-forradalmi arca. Követelményünk megvalósítása nem azt jelentené, hogy a forradalmi munkás-egyéniségben szükségképpen meglévő intellektuális-humánus vonásokat ne fesse meg, hanem mindössze azt kívánnánk, hogy ne idealizáljan, hanem tipizálva ábrázolja ezeket a tulajdonságokat, az egyes megnyilvánulások konkrét okok által kiváltott szerkesztési mozzanataiként.

Andris válságos életszakaszának legnehezebb próbája az inaskodás idején következik be. Mestere, Csepko Mihály, édesapjának legénykori barátja. Az író finom ábrázolási eszközre vall, hogy ezt a tényt fel tudja használni a mester jellemének alaposabb megvilágítására. Éppen ennek a ténynek a felhasználása segíti hozzá a szerzőt annak bemutatásához, hogy a pénz és a nagyzási hóbort áldozatává lett Csepko a régi, szívbéli barátságának már csak a látszatát tudja megőrizni. E látszat fenntartása arra készíti, hogy alakoskodjék a fiú előtt: bár kíméletlenül kihasználja, mégis jó embernek akar látszani. A régi barátság is kötelezi erre, de nem utolsó sorban az a lélektani megfontolás vezeti, hogy a fiú halála lehetővé teszi nagyobb fokú kihasználását. A szerző ügyesen érzékelteti ennek az ál-jóságának az ellentmondásait: Csepko a fiú kíméletlen meghajlását mint a kemény munkával való emberré-nevelést állítja be. Ennek a számára is megnyugtató elvnek a hirdetése felel az agyonhajlás kizsákmányolás-jellegét, sőt, ellenkező előjellel tünteti fel az egész kérdést. Az, hogy a 15 éves Andris tudatában sem egyértelmű tisztázottsággal jelentkezik saját kizsákmányolatlansága, csak az írói ábrázolás helyességét igazolja. De ez az ál-jóság azonnal lelepleződik Andris előtt is, amikor a polgármesterknél bekövetkező baleset miatt gazdája kíméletlenül megveri. Csepko, a törtető iparos a saját egzisztenciáját biztosító hatalom emberének a kegyeit szinte vallásos áhitattal lesi. Inasának ügyetlenkedése megakadályozhatja a polgármester jóindulatának megnyerésében. A mester emberi silányságának leleplezése kitűnően sikerült: a régi, igazán emberi kapcsolatot feláldozza a sóvárgott, de el nem nyert talmiért. Megveri egykori legjobb barátjának ártatlan gyermekét, a polgármestert ért „sérelem” miatt.

Csepko jellemében van valami artamónovi vonás: szinte az eredeti felhalmozás kapitalistájának mohóságával serénykedik. Nem a szakma szeretete fűti, hanem a meggazdagodás vágya. Jellemzőnek érezzük a módos paraszti családokkal való üzleti kapcsolatait,

nem különben a halotti torban azt a hirtelen támadt gondolatát, hogy ezután koporsókészítéssel is foglalkozzék.

Andris keményen helytálló inaskodása idején. Viselkedése szinte mindvégig példás. Az a véleményünk, hogy a szerzőnek az inasélet problémáit realizisztikusan, meggyőzően sikerült ábrázolnia. Mégis azt érezzük, hogy ezek a problémák önmagukban tipikusak ugyan, de nem mint Andris sorsának reflexiói. Ha az író mélyebben ábrázolta volna a fiú lelkében összeütköző múlt és jelen, a tanulás és inaskodás folyamatait, a próbán helytálló Andris akkori megszűletett volna, de elsősorban az iskolát oly nagyon szerető, kitűnőrendű volt gimnazista alakjának szükségszerű belső válságain keresztül. A jó tanulónak az iskolától való elszakadása tragikus jellegű probléma: az utána következő sivár inas-sors még inkább azzá teszi. Ha nem vág mindennap kíméletlen élességgel a lelkébe a múltjától és társaitól való elszakadás fájdalma, akkor a tanuló nem éli át ezt az ellentmondást, és nem alkalmas arra, hogy e problematika tipikus kifejezője legyen. „A szeptemberi emlék” gimnáziumból kimaradt Móra Ferencé átszenvedi a pokol minden kínját, reggelenként szorongó szívvel lesi iskolában szerencsésebb társait, és a gimnázium folyosóján, az ajtó mögött gyűjti tovább a tudást, melyet megtagadtak tőle. Andris álma a tőle elérhetetlen magasságban lévő katedrálról (egyébként lélektanilag is kitűnően megrajzolt jelenet) érzékelteti ugyan, mi ment a fiú lelkében végbe, de kissé eredményeszerűen és nem kialakuló folyamatában. Legtöbbet Andris új élményeinek szomorúságáról Balázs Lajival való első találkozására fejez ki. A maga sivárságával még a környezet is festi a kis inas lelkiállapotát. Arról van tehát szó, hogy az inasélet időszakában csak időnként, csak nosztalgikusan villan fel a tanulás korszakának emléke, de nem húzódik végig mint állandó, belső, mindegyre éleződő tragikus motívum.

A regény egyik legsikerültebb része a Jani lakodalmát előkészítő jelenet. Ez a rész — eseményeit tekintve — nem Andris élet-történetének továbbfűzése: az külső cselekményeiben a szökössel mintegy le is zárult. De mégis döntő jelentőségű a fiú további sorsának alakulása szempontjából ez az összejövetel. Az író művészetét dicséri, hogy a regény problémáinak fontos szálait fel tudta vezetni az Andris sorsa fölött határozó családi és baráti ítélőszékig. A továbbtanulás kérdését megvitató rokonok gondolatait azt is megmutatják, hogy a régi világban a szegény szülők gyermekének iskoláztatása nemcsak anyagi, hanem elvi kérdés is volt. Van-e értelme az áldozatnak? Dér Endre művészién ábrázolja azt a dilemmát, amely

elé az osztálytársadalom állítja azokat a szegény szülőket, akik tudással akarják felvértezni gyermekeiket. A rokoni tanács mégis bölcsen határoz: Andris tovább tanulhat. Szerencséjét nemcsak szüleinek és rokonainak köszönhetné, hanem magyar-tanárának is, aki megértette nehéz helyzetét és fáradozott problémáinak megoldásán. Az öreg Udvari alakjában az író élő tanár-típust állít az olvasó elé.

A lakodalmat előkészítő részben nagyszerűen kifejeződik a kétkézi munkásemberek szolidaritása és az optimizmus, amellyel a küzdelmes, a mindennapi kenyeret illetően is kilátástalan jövőt bátran vállalni tudják. Szépen színezi e befejező részt egy mélysegesen emberi motívum sikeres beillesztése. Az öreg Kincses bácsi nagynehezen megvásárolt egyetlen birkáját, melynek megszerzése egész életének állandó rögeszméje volt, a fiataloknak ajándékozza. Ez a gesztus az ajándékozás pusztá tényénél mélyebbre mutat: az egyszerű munkás emberségének alapvonásaira, az osztály- és baráti humanitás szép jegyeire. Kár, hogy az író a regényt befejező lakodalmi jelenetet elnagyolta, pedig épp az előkészületek nagyszerű rajza adott volna neki alkalmat arra, hogy a befejező részt monumentálisra emelje.

„Az első próba“ az ifjúsági regénynek ahhoz a ritka típusához tartozik, amely a gyermeki fantáziát nem irreális kalandokkal akarja csigázni, hanem az élet művészen

ábrázolt, tanulságos történeteivel neveli. Az író érdeme, hogy a bemutatott valóságot nem szűkítette össze ún. „ifjúsági“ szempontok szerint, hanem Bánszki Andris útjával mindvégig azt igazolja, hogy a gyermeki élet szorosan össze van nőve a felnőttek sorsával és az ifjúsági írónak ezt a tényt nem szabad figyelmen kívül hagynia. Dér Endre regényének nem utolsó sorban az ad irodalmi értéket, hogy a gyermeki élet problémáinak ábrázolása kapcsán eljut fontos társadalmi összefüggések helyes érzékeltetéséig. Újszerű és üdvözlendő a regény társadalmi tematikája, mely problémáival nem menekül a mesék színes világába, sem pedig tőlünk távol eső, messzi múltba. Dér Endre művészetének nagy ereje választékos, szép stílusa is. Egyelőre e stílus még erősen mesélő jellegű, s nem mindig a realista ábrázolás adekvát nyelvi kifejezőeszköze. Hogy „Az első próba“-jának komoly eredményeit az író tovább tudja fejleszteni, elsősorban valóságismeretét és kompozíciós készségét kell elmélyítenie.

Elismerést érdemel a „Tiszatúji Magvető“ kiadó azért, hogy egy fiatal szegedi író első komolyabb, igen aktuális témájú alkotását a szélesebb olvasóközönség kezébe adta, — nem utolsó sorban pedig az olcsó és mégis ízléses kiállításért.

Kiss Lajos

Tanulságok és útravaló az új színházi évad előtt

Még néhány nap s újra kitáruznak a Szegedi Nemzeti Színház kapui. Színészek és közönség egyaránt nagy várakozással tekintenek az új évad elé, amely új nagy feladatokat, s új nagy élményeket ígér.

A közérdeklődés tehát természetesen már az új évad felé fordul, — mi most egy kicsit visszatekintünk az elmúlt évre. Persze, ez a visszatekintés is tulajdonképp nem az elmúlt színiévadnak, hanem a most következőnek szól. Vizsgáljuk meg röviden az elmúlt év műsorpolitikájának, rendezői és színészi munkájának néhány kérdését, hogy az 1954-55-ös év tanulságait gyümölcsöztetni tudjuk a következő 1955-56-os évadban.

*

A színház, ha be akarja tölteni hivatását, nemcsak mulattatója, hanem elsősorban nevelője kell, hogy legyen a közönségnek, a kor problémáit kell felvetnie, valóságát ábrázolnia, a haladás céljait és utait kell, hogy keresse.

Drámaíró és színház, ha eleget akar tenni ennek a követelménynek, művészetével esz-

mét kell, hogy kifejezzen. Persze, a maga módján, semmi esetre sem úgy, mint szónoklatokban, vezércikkben, harci indulókban, vagy tudományos igazságok szakszerű fejtegetések formáiban szokták, hanem csak a saját eszközeivel, a maga törvényei szerint, a megelevenítéssel, a jellemábrázolással.

Ha mérleget akarunk készíteni a Szegedi Nemzeti Színház 1954-55. évi munkájáról, azt kell megvizsgáljunk: milyen eszme szolgáltatára és kifejezésére törekedett a színház? Mert nem akármilyen eszme művészi hirdetését várjuk a színházról, hanem a marxizmus-leninizmus, a szocializmus építésének, a párt eszméinek és igazságainak hirdetését. Egyszerűen azt kérjük számon: a színház együttese a maga munkáját az egyetemes pártmunka részének, csavarjának tekintette-e, a műsor összcállításában, az egyes darabok rendezői megoldásában, szereposztásában, a szereplők felfogásában érvényesült-e a pártosság elve, határozottan haladt-e a színház a szocialista-realista színjátszás megvalósításának nagy útján, vagy időnként megtorpa-